

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКО ЗНАЧЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ МАЛКИ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ: ПРЕГЛЕД НА ТЕХНИТЕ СИЛНИ И СЛАБИ СТРАНИ

Гл. ас. д-р Траян Йосифов, e-mail: t_yosifov@abv.bg
Катедра „Финанси и счетоводство“
Факултет по икономически и социални науки
Пловдивски университет "Паисий Хилендарски"

Резюме: Българската икономика остава в периферията на по-сериозните икономически процеси. Страната изостава съществено не само от водещите европейски икономики, но и от икономиките на страните от централна Европа, с които до началото на 90-те години на 20-ти век се намираше на сходно равнище на стопанско развитие. В тази връзка, несъмнено акцентът трябва да бъде поставен върху ролята и значението на малките и средните предприятия, които формират основната част от заетостта в страната и са главен приходоизточник за републиканския и местните бюджети. Целта на изследването е да постави във фокуса на вниманието специфични предимства и недостатъци на българските малки и средни предприятия и на тази основа да предложи работещи мерки свързани с подобряване на тяхното пазарно представяне.

Ключови думи: SWOT анализ, икономическо развитие, бизнес процеси, конкурентоспособност.

JEL: D29, L23, M14, O12

SOCIAL AND ECONOMIC SIGNIFICANCE OF BULGARIAN SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES: SWOT ANALYSIS

Head Assist. Prof. Trayan Yosifov, PhD, e-mail: t_yosifov@abv.bg
Department of Finance and Accounting
Faculty of Economic and Social Sciences
Plovdiv University "Paisii Hilendarski"

Abstract: Bulgarian economy remains within the periphery of more prominent economic processes. The country significantly lags not only behind leading European economies but also behind Central European economies, which used to have similar economic development in the early 1990s. In this respect, without a doubt, the emphasis should be put on the role of small and medium-sized enterprises, which form a fundamental part of the employment rate within the country and generate a major revenue part of the republican and local budgets. The purpose of this study is to focus on the main advantages and disadvantages of Bulgarian small and medium-sized enterprises and based on them to propose working measures for improving their market performance.

Key words: SWOT analysis, economic development, business processes, competitiveness.

JEL: D29, L23, M14, O12

Въведение

Когато се анализират причините за социално-икономическите проблеми на страната трябва да се направи уточнението, че независимо от ролята и функциите на държавата, свързани с осигуряване на публични блага с обществено предназначение, основният акцент трябва да се постави върху частните пазари. Тяхна е ключовата роля да създават и поддържат висока заетост и растеж на доходите. В тази връзка може да се посочи един от основните дефицити, а именно сериозното технологично изоставане на българската икономика. Това е предизвикателство пред всички участници в стопанския живот - държавното управление, бизнеса, браншовите и работодателските организации и съюзи. Процесът на технологично обновяване не е едностранен, а изисква общи целенасочени усилия. Не е реалистично да се очаква, че единствената възможност българската икономика да се развива по-динамично е като страната привлича чуждестранни инвеститори. Това е реална и постижима възможност, която обаче не трябва да омаловажава ролята на вътрешните инвестиции в процеса на иновативно обновяване на предприятията. Нещо повече, авторът е на мнение, че за дългосрочното стопанско развитие на страната водещо значение има вътрешният инвестиционен интерес. Негова трябва да бъде ролята на основен „двигател“ на националната икономика, респ. на водещ фактор за социално-икономическото развитие на страната в дългосрочен времеви аспект.

Всяка страна има своите специфични дадености - географски, демографски, природни, ресурсни, социално-икономически, битови, наложени традиции и пр. Водещото е как да се направи така, че националните предимства да бъдат използвани максимално ефективно, т.е. да станат конкурентни предимства, които да се използват за постигане на заложените средно и дългосрочни програми за устойчиво икономическо развитие.

В съвременните условия акцентът е поставен върху засиленото технологично развитие и обновяване на производствените дейности. Това е най-бързият начин малка, отворена икономика като българската да намалява по-бързо своето сериозно изоставане. В голяма степен от решаващо значение е създаването на предпоставки и благоприятна среда за развитие на малко на брой специализирани производства, които могат да се развиват на базата на иновативни, стопански дейности, за които страната има благоприятен потенциал и конкурентоопределящи дадености. За да започнат да се реализират тези мерки е необходима политическа воля и дългосрочна държавна политика базирана на приоритети, които на този етап остават в сферата на пожеланията и очакванията.

Социално-икономическо значение на малките и средните предприятия

Малките и средните предприятия (МСП) са гръбнакът на българската икономика и най-големият източник за осигуряване на нови работни места и по-висок икономически растеж. По данни на Евростат, те осигуряват около 1/3 от заетостта в икономиката (близо 36%) и над 3/4 от заетостта в предприятията (77,9%), вкл. и 61,9% от общата добавена стойност.

Секторът на МСП в България съответства на средната стойност на предприятията от този сегмент за страните от Европейския съюз (ЕС) по отношение на дела от общия брой предприятия. В него обаче се създават с 8,3% повече работни места и по-голяма добавена стойност с 3,8% в сравнение със средния процент за страните от ЕС-28. Този факт се дължи на по-малкия индивидуален размер на

големите предприятия в страната, вследствие на което техния принос към заетостта е с по-висок дял от средния за ЕС (вж. данните в таблицата).

Предприятията в България от сектора малки и средни, много по-често извършват дейност в областта на търговията, като от друга страна около 33% от заетите и около 27% от добавената стойност се падат на този вид дейност.¹ Това обуславя ниската производителност на предприятията осъществяващи търговска дейност. Въпреки сравнително близките данни относно броя на заетите, относителният дял в общия брой на предприятията и произведената добавена стойност, българските МСП произвеждат продукти и услуги със занижени нива на ефективност и ниска производителност. Те са въввлечени в по-малка степен във високотехнологични сектори и услуги, основани на знанието и съвременните иновативни технологии. Задълбочените интереси, наблюдения и изследвания на автора показват, че причините за това в основна степен са свързани с липсата на последователна целенасочена политика на държавата в областта на научноизследователската и развойната дейност и на достатъчно стимули пред финансовите организации за капиталова подкрепа на стопанското развитие, в което се включва и непълната изграденост на научно-техническата база в страната. Към посочените причини трябва да се добави и ограниченият достъп на българските предприятия до различните форми на научно-техническата интеграция в рамките на европейската общност.

Таблица 1. Сравнителна характеристика на МСП извършващи дейност в България и страните от ЕС-27, на база брой предприятия, заетост и добавена стойност

Брой и дял на предприятията			Заетост			Добавена стойност			
България		ЕС-28	България		ЕС-28	България		ЕС-28	
	Брой (хил.)	Дял	Дял	Брой (хил.)	Дял	Дял	млрд. евро	Дял	Дял
Микро	278 139	90,6%	92,2%	548 220	29,1%	29,6%	3	16,5%	21,2%
Малки	23 950	7,8%	6,5%	466 560	24,8%	20,6%	4	21,0%	18,5%
Средни	4 345	1,4%	1,1%	410 999	21,8%	17,2%	4	24,4%	18,4%
Общо:	306 434	99,8%	99,8%	1 425 779	75,7%	67,4%	11	61,9%	58,1%

Източник: Евростат, 2018

За развитието на малките и средните предприятия, въпрос от особена важност представлява подобряването на регулаторната среда и премахването на бюрократичните спънки пред предприемачеството в страната в комбинация с качествено подобряване на ефективността на правораздавателната система. Тези мерки имат приоритетна степен на важност, тъй като в сравнение с големите предприятия, малкият и среден бизнес е много по-засегнат от прекомерната регулация и липсата на ефективност в работата на административните и правораздавателните услуги.

Анализ на основни особености на малкия и средния бизнес в България

¹ Анализ на състоянието на предприятията в България с оглед развитието на човешките ресурси. Краткосрочни прогнози за развитието на пазара на труда в България, МТСП, 2014.

Възможностите за развитие на предприемачеството и растежа на индустриалното производство, което е резултат от повишаването на конкурентоспособността и производителността на българската икономика безспорно представляват въпрос, който очаквано предизвиква засилен обществен интерес и е предмет на различни изследвания и дискусии на научни форуми. Поради това дефинирането на силните конкурентоопределящи страни на българските малки и средни предприятия ще предостави възможност да се открият техните естествени предимства и недостатъчно пълно оползотворените резерви в тази посока. От друга страна, слабите страни, които за съжаление преобладават в цялостната оценка за тяхното развитие, дават възможност да се очертае мащаба и значението на основните проблемни аспекти в дейността на предприятията от сегмента малки и средни.

За целите на анализа ще се направи оценка на факторите отнасящи се до дейността на предприятията в страната без да се поставя ограничение в зависимост от тяхната големина, предмет на дейност, размер на стопанския оборот и пр., поради сходните предизвикателства, с които се налага да се справят.

- Силни страни

МСП имат важни предимства пред големите предприятия, които им отреждат ключово място в националната икономика. Те се явяват надежден фактор за повишаване на brutния вътрешен продукт и икономическата активност, което обуславя засиления интерес на научната общност в тази посока.

Силните страни на българските предприятия от сегмента малки и средни, които представляват техни конкурентни предимства, може да се групират по следния начин:

- Сериозен принос на МСП в общия брой на предприятията, добавената стойност, заетостта и доходите в икономиката на страната, в т.ч. нарастване на броя на малките и средните предприятия по отношение на brutното капиталонакопаване. Основен фактор, който обяснява тази наложена тенденция са нарастналите разходи за придобиване на производствени дълготрайни материални активи, необходими за покриване на качествените пазарни изисквания по отношение на произведените продукти предназначени за междинно и крайно потребление.

- Водещ принос на МСП в създаването на добавената стойност в националната икономика, гъвкавост и висока приспособимост към промените в бизнес средата.

Малките и средните предприятия са тези, които първи се приспособяват към промените в стопанската среда. За разлика от големите предприятия, те успяват за сравнително кратък период от време да адаптират своите общи разходи и производствена си дейност по начин, по който да отговорят на пазарните промени по възможно най-ефективен начин. Това е сериозен конкурентоопределящ фактор, който трябва да се използва за създаване на значителни практически производствени и пазарни предимства в дългосрочен период от време.

- Стремение към разработване на собствен дизайн, налагане и утвърждаване на изделия под собствена търговска марка и значително по-тясна ориентация към потребностите на пазара.

МСП имат възможност да разработят собствена стратегия за задоволяване в по-пълна степен на потребностите на своите настоящи и потенциални клиенти. Успешните маркетингови решения в тази посока спомагат в голяма степен за намиране на възможности за оптимизиране и развитие на тяхната производствена дейност, което е предпоставка за постигане на заложените стратегически цели на предприятието.

Изводът, който може да се направи е, че силните страни на българските малки и средни предприятия следва да се подкрепят допълнително с подобряване на възможностите за финансиране (с банков кредит, със средства от високорискови инвестиционни компании, целево държавно финансиране, със средства от програмите на ЕС, по линия на бюджетна подкрепа за развитие на развойната дейност). Като резултат от тези мерки може да се очаква ускорено разработване и внедряване в производствения процес на изцяло иновативни и качествено подобрени пазарни продукти с висока добавена стойност, които покриват широко-обхватни пазарни изисквания.

- Слаби страни

Въпреки че не всички малки и средни предприятия са ориентирани към растеж, налице е определено сходство по отношение на техните слаби страни основно като пряко следствие от недостатъците на бизнес средата в страната. Тяхното преодоляване е от особена важност и значение за повишаване на адаптивността и конкурентоспособността на предприятията в страната - качества, които са определящи за цялостния конкурентоспособен потенциал на българската икономика. В по-конкретен план, техните слаби страни може да се представят систематизирано в следния ред:

- Съществено по-ниска производителност в сравнение със средните показатели за ЕС-28. По данни на Министерството на икономиката, българските МСП имат от 2 до 7 пъти по-нисък коефициент на производителност на труда в сравнение с предприятията от сектора на новоприетите страни-членки на ЕС и между 15 и 30 пъти по-нисък от тези за страните в ЕС-15.² Това предполага, че заетите в българските МСП създават по-ниска добавена стойност, което е основен аргумент за изоставането в размера на заплащане на техния труд. Като причина за отчитане на ниската производителност на труда на заетите в сектора може да се посочи големият брой предприятия от сегмента малки и средни, които извършват дейност в сферата на сивата икономика. Това възпрепятства отчитането в пълен размер на стопанските обороти, лишава държавния бюджет на страната от съществени данъчно-осигурителни приходиизточници и обезсилва мерките на държавното управление насочени към повишаване на доходите чрез регулиране на минималния месечен размер на трудовото възнаграждение в обществените и най-вече в реалния сектор на икономиката.

Авторът е на мнение, че като цяло въпросът за степента на трудова производителност е твърде дискуссионен поради качеството на отчетност и субективността на информацията, която осигуряват стопанските субекти. За това допълнително допринася и проблемът със сивата икономика в сектора, която „изкривява“ въпроса за реалния финансов капацитет на голяма част от предприятията да осигуряват по-високо заплащане на наемния труд.

- Недостатъчна конкурентоспособност поради трудоемко, материалоемко и енергоемко производство. При ограничени собствени материални и енергийни ресурси, осигуреността на производствения процес на МСП ги поставя в силно зависима позиция от неочаквани пазарни ценови изменения. Това допълнително ограничава възможността на предприятията да заделят финансов ресурс, необходим за оборотни и инвестиционни цели и съществено обновяване на техните производствени активи.

- Недостатъчна подготовка за единния европейски пазар. Голяма част

² ИАНМСП, Министерство на икономиката, 2012.

от експортно-ориентираните малки и средни предприятия трудно намират възможности за успешна реализация на международните пазари. Същевременно, високите изисквания на единния европейски пазар по отношение на производствената инфраструктура и качеството на крайния продукт, ограничават допълнително възможностите за успешно налагане и утвърждаване на определена българска марка на международните пазари. Очевидно е, че ниското заплащане в страната не е решаващ фактор по отношение на повишаването на цялостния конкурентен потенциал на българската икономика. Нещо повече – поддържането на ниско заплащане на труда ограничава конкуренцията на пазара на труда и практически лимитира значението на вътрешното потребителско търсене като фактор за развитие на предприемаческата инициатива и икономическата активност. В известна степен е налице парадокс – от една страна ниското заплащане на труда увеличава рентабилността на предприятията, но от друга намалява мотивацията на техните собственици и управляващ мениджмънт да инвестират по-съществен финансов ресурс за повишаване на тяхната производствена конкурентоспособност. Това от своя страна ограничава дългосрочните перспективи за развитие на предприятията, които като цяло не успяват да отговорят подобаващо на конкуренцията на чуждестранните производители както на вътрешния, така и на външните пазари.

➤ Ниска степен на усвояване на средства от европейските фондове. В тази връзка може да се посочат различни причини, по-важните от които са групирани в три основни направления:

- (1) Административна неефективност свързана с голям обем документация, спорни нормативни текстове с възможности за различни тълкувания, липса на прозрачност при оценка на проектите, закъснения при подписване на търговски договори.

- (2) Финансови затруднения свързани със забавяне на плащания по проекти и необходимост от значителни по размер собствени средства за осигуряване на съществена банкова гаранция. В резултат на това, се ограничава достъпът на малките и средните предприятия до пазара на обществените поръчки, което обезсилва техния ефект като инструмент за икономическо въздействие от страна на публичния сектор.

- (3) Липса на капацитет за разработване на проекти и усвояване на средства от еврофондовете. Към това трябва да се добави свитото банково кредитиране и липсата на сериозен интерес от чуждестранни утвърдени проектни инвеститори, които представляват единствения сериозен алтернативен източник на свеж финансов ресурс за българската икономика.

Авторът е на мнение, че проблемът с недостатъчния обем на външните и вътрешните инвестиции не може да се компенсира от средствата, които страната усвоява от европейските програми. Тези средства безспорно имат своя принос по отношение на растежа на икономиката, но по-скоро може да се оценят като такива с еднократен ефект. Средствата които страната усвоява компенсират несъществено (от гледна точка на бюджетните приходи) недостатъците на стопанската среда и качеството на продукта, който създават обществените институции. В голяма степен финансирането по европейските грантове е причина за постоянното отлагане във времето на прокламираните като „неотложни“ цялостни реформи в редица обществени сектори.

➤ Ниско технологично ниво на МСП и свързаните с това недостатъчни

инвестиции в знание, отсъствие на партньорства с научни центрове и университети, вкл. недостатъчно оползотворяване на информационните технологии за оптимизиране на производствената дейност. Причина за това в голяма степен е ниското качество на иновационната инфраструктура на българските предприятия от сегмента малки и средни и влошената бизнес среда в страната, която не дава възможност за по-ефективно развитие на предприятията при планиране на тяхната дейност.

Иновационната инфраструктурата се изгражда от различни обществени и частни институционални участници, които трябва да осигуряват необходимия финансов ресурс за осъществяване на научни изследвания и реализиране на иновационни проекти. Към тях се включват източници за пряко бюджетно финансиране на научноизследователската и развойната дейност, финансови предприятия, национални и международни финансиращи програми, преки чуждестранни инвеститори, компании за рисков капитал, бизнес ангели. Със съжаление трябва да се отбележи, че тези възможности не се използват достатъчно ефективно и целенасочено. Основната причина за това е в липсата на национална програма по отношение на създаването на дългосрочни стимули за развитие на малките и средните предприятия, което възпрепятства постигането на траен и устойчив икономическия растеж на българската икономика.

- Липса на алтернативни възможности за осигуряване на финансов ресурс за придобиване на патентни права.

Връзката между иновационното обновяване на предприятията от сегмента малки и средни и практическата невъзможност да бъдат поети разходите необходими за набавяне на определен патент са определящи за пазарното развитие на даден бизнес, а поради значението на МСП и за цялостното икономическо развитие на страната. Както бе уточнено, предприятията от сегмента малки и средни са тези, които осигуряват основната заетост и приходи за държавния бюджет, поради което държавното управление трябва да се ангажира много по-пряко със създаването на облекчени условия, които да направят привлекателно и достъпно въвеждането на технологичните нововъведения в реалния сектор на икономиката на страната.³

- Политическият риск е свързан със и е резултат от функционирането на държавните

институции и все по-налагащото се обществено мнение за задълбочаване на ролята и значението на държавата при формирането на средата, в която се осъществяват икономическите процеси. Трябва да се има предвид, че за разлика от останалите рискове, ефектите от политическия риск се оценяват трудно и обикновено стопанските субекти нямат възможност да параметрират предварително реалните икономически последици за своята стопанска дейност. Това е една от основните причини да се приема, че институционалното влияние на държавата трябва да бъде ограничено до нейните законово определени ангажименти, основно свързани с осигуряването на блага с обществено предназначение и тяхното ефективно разпределение. Поради съществуващото недоверие към работата на обществените институции в страната, тази теза е особено показателна и може да се определи като логична.

- Концентрация на значителни по размер пълномощия в топ мениджъ-

³ Ефективна мярка в посока към повишаване на иновационния потенциал на икономиката на страната като цяло е ползването на данъчни облекчения при фирмени инвестиции насочени към придобиване на дълготрайни материални активи, патентно право и ноу-хау.

рите на предприятията и ниска (неефективна) степен на използване на човешкия капитал.

В голяма част от МСП, значението на човешкия фактор като източник на конкурентни производствени и пазарни предимства продължава да се подценява значително. Поради малката численост на микро- и малките предприятия, липсва изградена структура по отношение на дейностите, вкл. управленски, административни, производствени (в много голяма степен това се отнася и за средните по размер предприятия). Обикновено притежателите на активите са тези, които вземат голяма част от оперативните и управленските решения, без да се допитат до персонала на предприятието или до външни консултанти с доказано високо равнище на професионални компетенции и експертиза в съответна област. Подобен управленски подход сам по себе си не е белег на некомпетентност, а по-скоро е показателен за липса на познаване на проблемите в тяхната дълбочина, респ. ограничава обхвата и ефективността на оперативните и стратегическите управленски решения.

Липсата на изградена фирмена култура по отношение на управлението на човешкия капитал е една от характерните черти на предприятията от реалния сектор на българската икономика, а последиците, които произтичат за нейното средно и дългосрочно развитие изглежда не се оценяват подобаващо. Този факт само потвърждава необходимостта от последователна държавна политика свързана с осигуряване на обучителни курсове, семинари и икономически стимули за работодатели, които прилагат съвременни високоефективни модели за управление, квалификация и преквалификация на човешките ресурси и показват мотивация за възприемане и прилагане на съвременни подходи за управление на човешкия капитал.

➤ Ниско качество (много често и липса) на цялостни професионални маркетингови стратегии за развитие.

За съжаление, недостатъчната конкурентоспособност на българските МСП, ограниченият вътрешен пазар и сериозните трудности, които срещат предприятията в опитите си да се конкурират успешно на международните пазари в комбинация с ограничените източници за финансиране на тяхната производствена дейност, възпрепятстват значително опитите за провеждане на мащабни маркетингови проучвания. Те от своя страна са в основата на увеличените пазарни продажби, налагането и утвърждаването на нови външни пазари, продуктово и производствено обновяване, развитието на търговската марка, производствената и пазарната специализация и пр.

Цели и приоритети пред българските малки и средни предприятия

За да се утвърди ключовата социално-икономическа роля на българските малки и средни предприятия, което безспорно трябва да е сред основните цели на държавното управление, е необходимо да се подобри качествено цялостното състояние на инвестиционната среда в страната. Въпреки широкия обхват от потенциални решения в тази посока, авторът е на мнение, че усилията трябва да се насочат в три ключови направления, а именно: осигуряване на по-лесен достъп до финансиране (1); изготвяне на по-ясно и ефективно законодателство за подкрепа на развиването на предприемаческата култура (2); осигуряване на реална защита на правото на собственост (3). Посочените мерки може да се допълнят в посока към подобряване от страна на държавата на достъпа до нови технологии и създаването на иновативни кълъстери, налагане на фирмена култура по отношение на

високоэффективното управление на човешкия капитал и цялостно качествено подобряване на бизнес средата в страната. В по-конкретен план, приоритетните насоки свързани с качественото подобряване на конкурентоспособния потенциал на българските малки и средни предприятия може да се сведат до следните четири:

- **Първо.** Осигуряване на регулярни канали за финансиране в посока към иновационно обновяване на производствените активи.

Малките и средните предприятия често срещат значителни затруднения при осигуряването на средства за развитие на проекти с иновационна насоченост. Успешното стартиране и разширяване на даден иновативен проект по правило изисква наличие на значителен по размер финансов ресурс. От друга страна, проектното иновационно финансиране представлява по-високо рисково начинание за инвеститорите. Това предполага, че за да се подобри достъпът до финансов ресурс насочен към реализация на иновационни проекти е необходимо да се подходи с разбиране за спецификата и трудностите, които съпътстват процеса на финансиране.

Важно е да се подчертае ролята и значението, които имат средствата по оперативните програми на ЕС предназначени за развитие на предприемачеството. Би било удачно да се мисли в посока към повишаване на дела на националното финансиране, вкл. за създаване на национален инвестиционен фонд, чиято дейност да бъде насочена към финансова подкрепа на новостартиращи предприятия при облекчени условия.⁴

Големите акционерни дружества имат възможност да се финансират чрез увеличаване на собствения капитал, както и чрез емисия и продажба на ценни книжа на първичните и вторичните капиталови пазари, вкл. извънборсова продажба. Достъпа до банково финансиране за големите предприятия с утвърдена пазарна дейност е съществено по-лесен в сравнение с този за микро, малките и средните предприятия. Не трябва да се подценява и фактът, че цената на банковото финансиране по правило е по-ниска за големите бенефициенти, което създава допълнителни стимули за тяхното успешно развитие в сравнение с предприятията от семеен тип например.

Проблемът с ограничения достъп до дългосрочно бизнес финансиране вероятно ще бъде смекчен значително, ако държавата създаде гаранционни механизми при банково проектно финансиране предназначено приоритетно за предприятия с ограничена пазарна история, в т.ч. стартъп предприятия. Подобен ефект може да се търси при условие, че се повиши съществено размерът на бюджетните средства предназначени за финансиране на иновационни проекти.⁵

- **Второ.** Развитие на клъстерните структури.

Членството на страната в ЕС изправи българските предприятия пред още по-сериозни пазарни предизвикателства. Те трябва да се справят успешно със засилен конкурентен натиск на вътрешния и на световните пазари. В още по-пълна

⁴ Тук може да се посочат и някои успешни практики, като например създаването на държавния „Фонд мениджър на финансови инструменти в България“, известен още като „Фонд на фондовете“. Неговият предмет на дейност е насочен към финансова подкрепа за българския бизнес, чрез оползотворяване възможностите на финансовите инструменти да мултиплицират публичния ресурс чрез мобилизиране на допълнителен частен капитал и постигане на икономии от производствения мащаб.

⁵ В тази връзка, като много сериозно предизвикателство пред държавното управление се очертава зададената национална цел до 2020 г. размерът на разходите за НИРД да достигне процентен дял от 1,5 на сто от брутният вътрешен продукт. Цел, която с оглед на несъществуващия размер на средствата, които отделя държавата, изглежда невъзможна за постигане.

степен това се отнася и за малките и средните предприятия, на които се налага да решават сериозни въпроси свързани с ценообразуване, правилно рекламиране на продукта или услугата, разработване на диверсифицирани дистрибуционни канали, покриване на критерии за качество съгласно утвърдени единни регламенти, прилагане на съвременни методи за управление на човешкия фактор и много други. В подобни условия клъстерите осигуряват възможности за намаляване на съществуващите дефицити и дават възможност да се подобри производствената, оперативната и дистрибуционната ефективност в дейността на МСП. Тяхното съществено предимство се състои в това, че те свързват географски сходни, взаимосвързани и допълващи се конкурентни предприятия, с канали за делови взаимоотношения, комуникации и диалог, които ползват обща специализирана инфраструктура, пазари на труда и услуги и са изправени пред общи възможности за развитие и/или заплахи.

Клъстеризацията спомага за подобряване на взаимоотношенията на предприятията с техните доставчици и държавната администрация, получаването на консултантски услуги, достъпа до изложения, нови пазари и др. Създаването на клъстерни структури е благоприятна предпоставка за увеличаване на секторната конкурентоспособност, тъй като дава възможност да се създадат и поддържат трайни връзки между производители и доставчици от различни стопански сектори на икономиката. Трябва да се отбележи, че през последните години се наблюдава тенденция към разширяване на формалните и неформалните връзки и взаимоотношения между предприятията в страната, а вследствие на глобализацията достъпът до световните пазари се облекчи съществено при относително ниски трансакционни разходи.

- **Трето.** Подобряване на достъпа до единния и външните пазари.

Безспорно, всички изброени дотук цели и приоритети пред българските малки и средни предприятия имат стратегическо значение. Тяхното постигане не се ограничава единствено до подобряване на условията, в които се развиват предприятията от сектора, а са свързани с постигането на задача от приоритетно значение – повишаване на конкурентоспособността на българската икономика, като условие от първостепенна важност за постигането на устойчив икономически растеж. Практическите ползи от членството на страната в ЕС ще се оценят високо ако са свързани с увеличаване дела на българските експортно ориентирани предприятия в общия дял на единния европейски пазар.

Подобряването на достъпа до единния и външните пазари не зависи единствено от качеството на решенията, които взема мениджмънта на българските предприятия, без да се омаловажава тяхното водещо значение. Слабостите на инвестиционната среда оказват решаващо влияние върху фирмената конкурентоспособност, като ограничават възможностите за повишаване на пазарното присъствие на експортно ориентирани предприятия. В комбинация със свитото банково кредитиране се затруднява съществено технологичното обновяване на техните производствени мощности и широкото въвеждане на нови иновативни продукти. Както стана въпрос по-горе, изборът на правилна маркетингова стратегия, която да постави като приоритетна цел задоволяването на предпочитанията и изискванията на клиента, а не на всяка цена повишаване на продажбите, често за сметка на качеството, може да донесе сериозен дългосрочен пазарен дял и пазарно присъствие на предприятията. Ефективното управление на производствените разходи, както и на вземанията от доставчици и клиенти ще повиши ликвидността и финансовите възможности на експортно ориентирани малки и средни

предприятия в условията на свито кредитиране и висока цена на заемния банков капитал.

• **Четвърто.** Повишаване на производствената ефективност и заплащането на наемния труд.

От всички посочени мерки, въпросът свързан с необходимостта от повишаване на производствената ефективност и заплащането на наемния труд е може би най-важното предизвикателство пред българската икономика като цяло, което за съжаление на този етап остава задача без решение. От обхвата от критерии за конкурентоспособност, производителността на предприятията има определящо значение за цялостното състояние на икономиката на страната.

Вече почти три десетилетия от началото на промяната в социално-икономическия и политически живот на страната и дванадесет години от приемането на България в ЕС, националната икономика продължава да заема убедително последното място по производителност, а доходите от труд изостават съществено от средните за Съюза. Макар статистиката да е категорична, че растежът на доходите е налице, темпът на наваксване е твърде нисък. Нещо повече – ако приемем, че през следващите две десетилетия доходите в страната се увеличават средно два пъти по-бързо от тези във водещите европейски страни, е нереалистично да очакваме, че конвергенция по отношение на изравняването на доходите може да се случи в обозримото бъдеще. Тук трябва да се направи уточнението, че последното е в сила единствено при условие, че в дългосрочен период от време световната икономика се развива в условия на непрекъснат растеж, което с оглед на цикличността в нейното развитие е по-скоро фикция. Това предполага, че повишаването на жизнения стандарт в страната, което минава през съществено нарастване на доходите от труд, може да се реализира единствено чрез сравнимо по стойности повишаване на производителността на българската икономика и целенасочена политика на държавното управление в тази посока. За това обаче са налице няколко съществени по своето значение ограничителя, а именно:

➤ Крайно негативна тенденция по отношение на демографията в страната, която е свързана с намаляване на населението в трудоспособна възраст. Към това трябва да се посочи още един негативен ефект от икономическото изоставане на страната – ниското качество на образованието в различите му форми – от основно, през средно до висше. Това неминуемо е свързано с липса на подготвени кадри за редица сектори на икономиката и е проблем, който във времето ще се задълбочава при сега действащата методика на финансиране на образователната система.

➤ Липсата на капацитет на вътрешния пазар, респ. на потребителското търсене да осигурява възможности за регулярно нарастване на вътрешното предлагане. Ниските доходи, в комбинация с високата норма на банковите спестявания,⁶ ограничават ефекта от потребителското търсене при формирането на икономическата активност. В подобни условия очакванията за значително обновяване и развитие на производства базирани на съвременни технологии от ново поколение са нереалистични. Все пак трябва да се отбележи, че тази цел трябва да

⁶ Въпрос свързан с рационалното вземане на решение за спестяване на финансови средства изисква съпоставка на доходността (лихвените проценти по банковите депозитни продукти) с размера на обезценката (инфлацията) на парите. В тази връзка, възникват редица въпроси относно аргументите при вземането на решения от страна на икономическите субекти, които увеличават размера на банковите спестявания въпреки, че реалният размер на лихвените проценти по спестяванията за 2018 и 2019 г. е отрицателен. Авторът е на мнение, че основната причина за това поведение е цялостното усещане за липса на доверие в институционалната и пазарната среда в страната.

бъде част от стратегическите управленски програми на големите експортно-ориентирани предприятия, които поради високата конкуренция на тези пазари нямат друга алтернативна възможност при условие, че искат да запазят своето пазарно присъствие.

Заключение

Резултатите от анализа на част от предизвикателствата (слабите страни) и пазарните предимства (силните страни) пред българските МСП може да се тълкуват разнопосочно. От една страна изследването показва, че част от ограничителите на растежа и развитието на предприятията са в обхвата на техните възможности, докато друга част са свързани с фактори на институционалната среда, която е в сферата на държавното управление.

Няма единен отговор на въпроса за причините, които отреждат незадоволителното последно място на българската икономика в класацията на икономиките от страните в европейския съюз по отношение на показателя „конкурентоспособност“. Макар те да са от различно естество е налице единомислие по друг въпрос, а именно, че е налице пряка връзка между технологичното и производственото изоставане на предприятията и ниското заплащане на наемния труд в страната, което е предпоставка за нарастване на неравенството и разтварянето на ножицата между най-високите и най-ниските доходи в страната. В известна степен е налице противоречие – ниската производителност ограничава растежа на доходите от труд, а ниските доходи ограничават потребителското търсене и възможността на предприятията да обновяват и усъвършенстват производствената си дейност. Авторът е на мнение, че омагьосаният кръг на слабата конкурентоспособност и ниските доходи в страната са основен проблем, чието решение отдавна е закъсняло. Резултатът от тези дефицити в развитието на българската страна се проявява във все по-изострената демографска криза, която ограничава съществено предприемаческата активност, засяга негативно всички сфери на стопанския, социалния и обществен живот, намалява привлекателността на българската икономика за чуждестранните капитали и ще бъде определящ фактор за дългосрочното развитие на страната.

Цитирана литература

1. Campbell, D., T., Craig (2005). *Organisations and the Business Environment*, Second Edition, Elsevier Butterworth Heinemann.
2. Chesbrough, H. (2003). *Open Innovation. The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts.
3. *Doing Business 2018, Reforming to Create Jobs (2018)*, A World Bank Group Flagship Report.
4. Eaton, J., S., Kortum (1999). *International Technology Diffusion: Theory and Measurement*, *International Economic Review*.
5. Guy, F. (2009). *The Global Environment of Business*, Oxford University Press.
6. Анализ на състоянието и факторите на развитие на малките и средни предприятия, Ноета, ИАНМСП, София, 2011.
7. Доклад за примерите за добри практики в света, включително законодателни и административни, Проект „Ограничаване и превенция на неформалната икономика“, София, 2012.
8. Национална стратегия за насърчаване на малките и средните предприятия в България 2014-2020, МИЕ, 2013.

9. Оперативна програма "Инициатива за малки и средни предприятия", Структурни фондове на ЕС, Единен информационен портал.
10. Анализ на състоянието на МСП, ИАНМСП, Министерство на икономиката, 2012.
11. Анализ на състоянието на предприятията в България с оглед развитието на човешките ресурси. Краткосрочни прогнози за развитието на пазара на труда в България, МТСП, 2014.